

TANQIDIY FIKRLASH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISHDA METODIK YONDASHUVLAR

Fayzullayeva Azizabonu Sadullo qizi

Buxoro xalqaro universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16736651>

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlash ko'nikmasini shakllantirish va rivojlantirishning nazariy-metodik asoslari yoritilgan. Tanqidiy tafakkurning mohiyati, uning o'quvchilarning mustaqil fikrlashiga ta'siri, shuningdek, mazkur kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik sharoit va usullar tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, tafakkur, pedagogik metodlar, interfaol usullar, aqliy hujum, INSERT, klaster metodi, metodik yondashuv, o'quv faoliyati.

Аннотация. В данной статье освещены теоретико-методические основы формирования и развития навыка критического мышления в современном образовательном процессе. Анализируется сущность критического мышления, его влияние на самостоятельное мышление учащихся, а также педагогические условия и методы, служащие развитию данной компетенции.

Ключевые слова: критическое мышление, мышление, педагогические методы, интерактивные методы, мозговой штурм, вставка, кластерный метод, методический подход, учебная деятельность.

Annotation. This article covers the theoretical and methodological foundations of the formation and development of critical thinking skills in the modern educational process. The essence of critical thinking, its influence on the independent thinking of students, as well as pedagogical conditions and methods that serve to develop this competence are analyzed

Keywords: critical thinking, thinking, pedagogical methods, interactive methods, mental attack, INSERT, cluster method, methodological approach, educational activity.

Hozirgi vaqtga qadar tanqidiy fikrlash masalasi MDH va xorij olimlari tomonidan turli jabxalarda o'rganilgan va o'rganilib kelinmoqda. Xususan, mamlakatimiz taraqqiyotida Sharq ta'limi mazmunini o'zida mujassam etgan ta'lim muassasalarimizda o'quvchilarni mustaqil tanqidiy fikrlashga o'rgatish zarurligi haqida o'rta asrlarning buyuk mutafakkirlari Xorazmiy, Forobiy, Ibn Sinolar ta'kidlaganidek, ana shu tanqidiy fikrlash jarayonida, bugungi globallashuv asrida o'zlashtirilgan bilimlar ma'lum manbadan olingan bilimlarga nisbatan katta ustunlikka ega ekanligini ko'rsatish muhimdir. Tanqidiy fikrlash – bu axborotni tizimli tahlil qilish, dalillarning ishonchliligini baholash, qarama-

qarshi fikrlarni tortish va asosli xulosalar shakllantirishni o'z ichiga olgan kognitiv jarayon. Bu qobiliyat zamonaviy voqelikka samarali moslashishning ajralmas qismidir. Zamonamiz olimlaridan S.S.G'ulomov o'z tadqiqotlarida tanqidiy fikrlash uchun "dalillarni eslab qolish va g'oyalarni isbotlash" deb ta'rif beradi. O.S.Dadabolayeva esa o'zining "Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish mexanizmlari" nomli tadqiqot ishida tanqidiy fikrlash haqida "Tanqidiy fikrlash - o'quvchining o'qituvchi rahbarligida mustaqil bilim olishi natijasida talabaning yanada rivojlangan shaxsi shakllanadi." -deb ta'kidlaydi. Yana bir tadqiqodchilaridan biri T.B.Nazarov tanqidiy fikrlashga "Tanqidiy fikrlash bu – XXI asr talablarini muvaffaqiyatli ro'yobga chiqarishimizga imkoniyat yaratuvchi, o'rganayotgan va bajarayotgan ishimizni yanada chuqurroq anglashimizga yordam beruvchi ijobiy ko'nikmadir"-deya ta'riflaydi

Ma'lumki, inson bilim egallash va uni o'zlashtirish jarayonida tanqidiy yondashuvni qo'llamasa, tafakkur faoliyatida mustaqillik vujudga kelmaydi. Bugungi kunda O'zbekiston uchun strategik ahamiyatga ega bo'lgan ustuvor yo'nalishlardan biri – erkin, mustaqil va tanqidiy fikrlovchi yosh avlodni tarbiyalashdir. Shu sababli umumta'lim maktablari, akademik litseylar, kasb-hunar maktablari va texnikumlar, shuningdek oliy ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda o'quvchilarning bilish jarayonini faollashtirish, mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish zarur bo'lib qolmoqda. Tanqidiy tafakkur tabiiy ravishda yuzaga kelmaydi; bu – o'quv jarayonida maqsadga yo'naltirilgan, izchil shakllanadigan malaka va kompetensiyalardandir. Ushbu ko'nikma foydali axborotlarni tahlil qilish, baholash, farqlash va ularni ijodiy qayta ishlashga asoslangan. Shuningdek, tanqidiy fikrlash an'anaviy o'quv predmeti emas, balki ta'lim samaradorligining natijasi sifatida qaraladi. Bu ko'nikma mavjud g'oyalarni boshqa fikrlar bilan solishtirish, baholash va ularning mazmun-mohiyatini chuqur tahlil qilish orqali yuzaga chiqadi.

Tanqidiy tafakkurni rivojlantirish uch bosqichda amalga oshiriladi:

- 1)da'vat,
- 2)anglash
- 3)fikrlash.

Da'vat bosqichda interfaol o'qitish metodlaridan – xususan, "Aqliy hujum" texnologiyasidan foydalaniladi. O'quvchilar o'zlarining mavjud bilim va taxminiy tasavvurlarini aniqlab, erkin tarzda bayon etadilar. Bu jarayon individual, juftlikda yoki guruh shaklida amalga oshiriladi. Barcha fikrlar to'g'riligidan qat'i

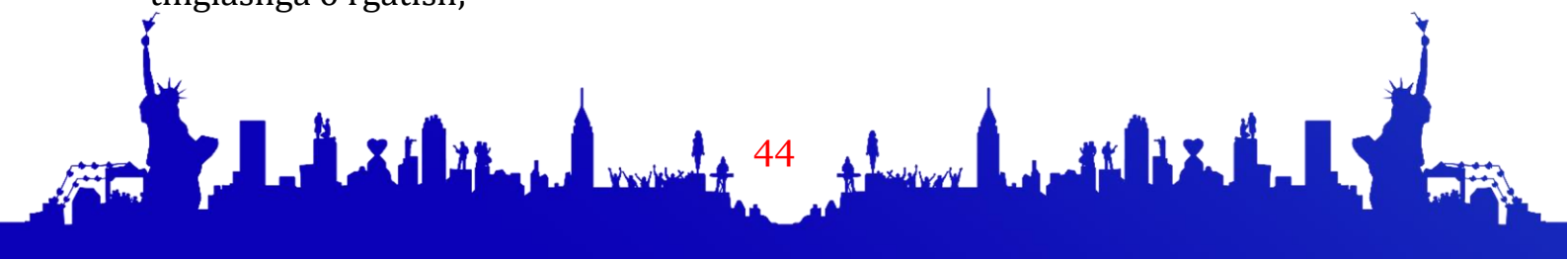
nazar, doskaga yozib boriladi. O'qituvchi esa ushbu jarayonda faqat yo'naltiruvchi va rag'batlantiruvchi sifatida qatnashadi. Uning asosiy vazifasi – savollar orqali o'quvchilar tafakkurini faollashtirish, muhokamaga tortilmagan masalalarni ilgari surishdir. Ushbu bosqich o'quvchilarning mavjud bilimlarini faollashtirish, ularni o'z bilimlari ustida fikr yuritishga undash orqali yangi mavzuni anglashga tayyorlash vazifasini bajaradi. Psixologik jihatdan qaralganda, yangi axborot mavjud bilimlar bilan integratsiyalanmasa, u qisqa vaqt ichida unutilishi ehtimoldan xoli emas. Zero, ta'lim bu – yangi bilimlarni tizimli ravishda egallash, saqlash va qo'llash jarayonidir.

Anlash bosqichda o'quvchilar yangi axborot bilan muloqotga kirishadilar. Bu muloqot matn o'qish, ma'ruzani tinglash, videomateriallarni ko'rish, tajriba o'tkazish yoki boshqa turdagi bilim manbalari orqali yuzaga keladi. Bu bosqichda o'qituvchining roli minimal bo'lib, o'quvchining mustaqil faoliyati ustuvor ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, INSERT (Interactive Noting System for Effective Reading and Thinking) usuli samarali vosita hisoblanadi. Mazkur metod o'quvchilarga matnni o'qish jarayonida fikr yuritish, savol berish, shubha bildirish va yangi bilimlarni ilg'ash imkonini beradi. Anglash bosqichining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi bilimlarni chuqur egallashga xizmat qiladi. Passiv yoki sust fikrlovchi o'quvchilarning ham faolligini ta'minlash uchun strategik yondashuvlar talab etiladi. An'anaviy ta'limda bu bosqich ko'pincha yetarlicha e'tibordan chetda qoladi, bu esa o'quvchilarning bilimlarni chuqur anglashlariga to'sqinlik qiladi.

Fikrlash bosqichda o'quvchilar yangi o'zlashtirilgan bilimlarni mavjud bilimlari bilan integratsiyalaydilar, ular asosida yangi tasavvurlar hosil qiladilar va o'z mulohazalarini mustaqil shakllantiradilar. Tanqidiy fikr yuritish jarayonida o'quvchilar yangi ma'lumotlarni o'z so'zlari orqali ifodalashga intiladilar, bu esa ularning tafakkur doirasini kengaytiradi. Shuningdek, bu bosqichda o'quvchilar mustaqil qaror qabul qilish, muqobil fikrlarni tahlil qilish, mavjud muammolarni hal etishda turli yondashuvlardan foydalanish malakalarini egallaydilar. Shu bilan birga, o'quvchilar orasida erkin fikr almashish, boshqalarning nuqtai nazarini hurmat qilish va o'z fikrini muloqot madaniyati doirasida bayon etish ko'nikmalari shakllanadi.

Tanqidiy fikrlashni shakllantirish va rivojlantirish uchun quyidagi pedagogik shart-sharoitlarni yaratish lozim:

- o'quvchilarga mustaqil fikr bildirish imkoniyatini berish va ularni faol tinglashga o'rgatish;

- turli fikr va nuqtai nazarlarni baholash, saralash hamda ijodiy yondashuvni rivojlantirish;
- o'quv jarayonida o'quvchilarning faolligini ta'minlash;
- o'quvchilar fikr bildirganida ularni tanqid yoki masxara qilinmasligiga ishonch hosil qilish;
- har bir o'quvchining tanqidiy tafakkur yuritishga layoqatli ekanligiga ishonch uyg'otish;
- tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini qadrlashga undovchi ijobiy ijtimoiy muhitni shakllantirish.

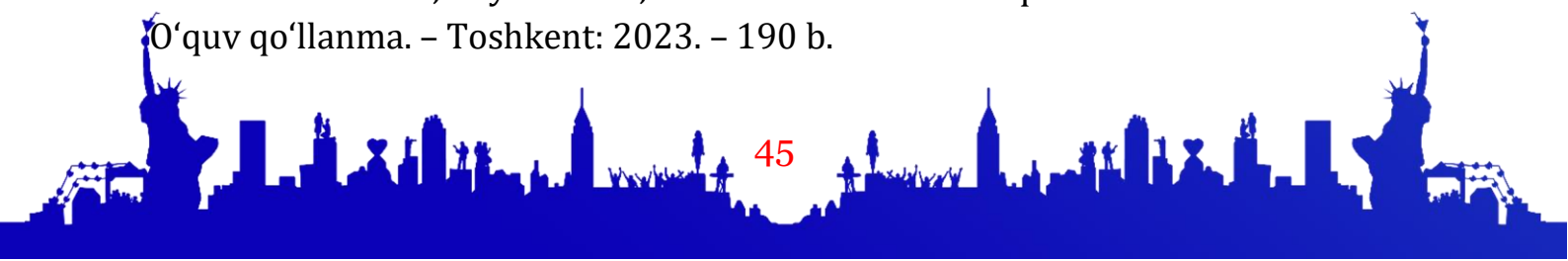
O'zaro fikr almashuvlarda o'quvchilar bir-birining fikrini e'tibor bilan tinglashi, mulohazalarni majburlab qabul qildirmasligi, shuningdek, noto'g'ri deb hisoblagan fikrlarni konstruktiv tarzda tahlil qilishi kerak. Bunday yondashuv o'quvchilarning ijtimoiy-kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirib, ularni muloqotga tayyorlaydi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda klaster metodi muhim o'rin tutadi. "Klaster" termini lotin tilidan olingan bo'lib, "g'uncha to'plami" ma'nosini anglatadi. Mazkur metod o'quvchilarga muayyan mavzu doirasida erkin fikr yuritish, ularni tartibga solish va g'oyalar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash imkonini beradi. Klasterlar yaratishda quyidagi bosqichlarga amal qilinadi: barcha fikr va g'oyalarni to'xtovsiz yozib chiqish, imloviy yoki uslubiy jihatlariga vaqtincha e'tibor qaratmaslik, vaqt tugaguncha yozishni davom ettirish, o'zaro bog'liq fikrlarni tartiblash va guruhlash.

Xulosa qilib aytganda, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o'quvchilarda ilmiy-tahliliy qarashlar shakllanishi, savol berish, muammoga turli nuqtai nazardan qarash, taxminlar ilgari surish va ularni tahlil qilish imkonini yaratadi. Ushbu kompetensiyalarni shakllantirish esa zamonaviy ta'limning asosiy strategik maqsadlaridan biri sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Dadabolaeva O. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish mexanizmlari. – Monografiya. Toshkent, 2015. – 120b.
2. Nazarov T.B. Tanqidiy-tahliliy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha xorijiy tajribalar tadbiq qilish. – Ilmiy maqola.
3. Кларин М.В. Развитие критического и творческого мышления // Школьные технологии. – 2004. – №7.
4. Nishonov A., Xaydarov B., Nuriddinov B. va boshqalar. Baholash usullari. – O'quv qo'llanma. – Toshkent: 2023. – 190 b.

5. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. – Pearson Education, 2022.
6. Facione P.A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. – Insight Assessment, 2023.
7. Halpern D.F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. – 5th edition. – Psychology Press, 2022.

